

Gröna Lund – från trädgård till tivoli

I Djurgårdsstaden växte redan på 1700-talet ett livligt nöjesliv fram – krogar, värdshus och grönska lockade naturdyrkande stadsbor. I slutet av 1800-talet samlades det alltmer borgerliga nöjeslivet kring Djurgårdsslätten. På andra sidan Djurgårdsvägen nere i Djurgårdsstaden hade den en gång grönskande trädgården mellan Mjölnergården och Bellmanshuset förvandlats till en ödetomt, där det folkliga Gröna Lunds tivoli för första gången öppnade sina portar i augusti 1883.

Snickaren som blev tivolidirektör

När den tyske snickaren Jacob Schultheis (1845–1914) fick hyra delar av den gamla malmgårdstomten av Stockholms stad var varken han eller marken nybörjare i tivoli-genren. Den skräpiga tomten hade redan tidigare tillfälligtvis upplåtits till karuseller och liknande

*Många är de som haft
sin fasta eller tillfälliga
bostad i Bellmanshuset.*

*I över hundra år
beboddes det av tivolit
Gröna Lunds personal.
Såväl varietéartister och
impresarios som
vaktmästare och elektriker,
till och med tivoli-
direktören själv, har haft
sin bostad där.*

nöjen. Bröderna Jacob och Johan Schultheis hade kommit från Baden i Tyskland till Göteborg i början av 1870-talet. Där drev de båda en populär varieté, Concert du Boulevard. Samtidigt reste Jacob runt i landet med ett konstkabinett och ett menageri med vilda djur. Efter klagomål och myndig-

hetskrängel flyttade Jacob Schultheis verksamheten till Stockholm och startade i blygsam skala Gröna Lunds tivoli. Med tiden blev 'Gubben' Schultheis en känd profil i Djurgårdsstaden, påhittig och med näsa för affärer.

Atleter, akrobater och ormtjusare

Tivolits nöjen, liksom publiken, var enkla och öppettiden begränsad till lördagar och söndagar. Huvudentrén var förlagd till Långa gatan, alldeles intill Bellmanshuset. Utställningsåret 1897 flyttades den till Allmänna gränd. Den främsta attraktionen var en stor hästdriven karusell i två våningar, men här fanns också skjutbanor, ringkastning, dansbana och servering. Schultheis hade ett fåtal anställda medhjälpare för de egna attraktionerna, i övrigt upplät han några enkla marknadstält till ett antal varietéartister som mot en

Grundaren av Gröna Lunds tivoli – Jacob Schultheis – i vit kavaj omgiven av några av sina medhjälpare. Karusellen är troligen den andra i ordningen som införskaffades.

Bilderna från Gröna Lund 1901 visar en provkarta på de tämligen enkla nöjen som erbjöds på planen mellan Mjölnergården och Bellmanshuset.

De oljemålningar som här och var ses inrama tältöppningarna kommer från Stockholmsutställningens rundmålningabyggnad. I denna kunde man beskåda ett par panoramamålningar av jättelika dimensioner (15×100 meter) – den ena av Pompeji undergång, den andra av Pariskommunens sista dagar. När byggnaden efter utställningens slut revs skulle de dyrbara dukarna säljas. Den ende spekulanten var Schultheis som bjöd lågt. Vid bortforslandet sågade han till säljarnas förskräckelse itu målningarna. Gubben lär ha svarat: «Nu har jag väv och skyltar och dekorationer för alla mina Tivolitält så länge jag lever. Prima väv och framförallt billig väv.»

mindre entréavgift visade upp sina konster. Här förevisades allt från välbyggda atleter till allehanda abnormiteter som skäggiga damer, damer utan underkropp och ormmänniskor. Ett vaxkabinett uppvisade, bland många underbara sevärdheter, avbildningar av en utvald samling celebriteter från några av sekelskiftets märkligaste händelser – politiker, kungligheter och berömda massmördare. Varje liten varietéteater hade sin 'rekommendatör', en vältalig herre vars uppgift det var att locka publik. Utropen blandades med positivmusiken och hördes långt utanför Gröna Lund. På foton från tiden ser man hur artisterna samlades i full kostym på 'paraden', den långsträckta estraden utanför ingången. I *Svenska Dagbladet* 1903 beskriver signaturen Maudlin ett besök i ett av tälten:

«... vi välja 'Olympia-Pantomim-Theatern'. Där håller 'Den gröna människogrodan' på att göra konster. Hela tältet är packat med människor, som äro ofantligt intresserade af den unga ormmänniskan, som ser ut ungefär som en plåtslagarlärling. Han aflöses af tre atleter, som har många bekanta bland publiken och sedan af två 'clowner', som väcka den mest ljunderliga munterhet.»

Efter Jacob Schultheis död 1914 övertogs rörelsen av hans änka Edla och en nära släkting, Gustaf Nilsson, som var både född och uppväxt på Gröna Lund. År 1916 bildades ett aktiebolag och en allmän upprustning inleddes med utvidgning av området och nya attraktioner på bekostnad av de gamla gycklartälten. Det 'nya' tivolit lockade också en ny publik med allt större attraktioner, dansbanor, friluftsscener och satsningar på såväl internationella stjärntister som inhemska stjärnor.

Bellmanshuset blir tivolikontor

Vid sekelskiftet 1900 förändrades Djurgårdsstadens befolkning. Möblerade rum hyrdes av musikanter, glädjeflickor och artister från alla världens hörn. Trots detta ger mantalslängderna från årtiondena kring sekelskiftet knapphändig information om de boende i kvarteret Trädgården. De så kallade rotemanslängderna, förda i Stockholm mellan 1878 och 1926, ger en något fyligare bild. En stor del av de boende är

fortfarande arbetskarlar, timmermansänkor och andra fattiga. Några yrkesgrupper vittnar om en ny tidsålder – maskinister, eldare, järnarbetare och brandkårssoldater. Endast i undantagsfall anges yrken som anknyter till det nöjesliv som växt fram, till exempel Rikard Lund – skådespelare eller Frans Otto Fredriksson – den äldre 'teaterförevisaren' som 'åtnjuter fattigunderstöd'. Kvinnliga artister göms bakom beteckningarna 'hustru', 'änka' eller liknande. Några av gycklarna var inte mer än unga pojkar som tillfälligt framträdde som 'artister'. Ytterligare artister hade även andra yrken, bakom

Friedrich Drahn, närmast inflyttad från Ryssland eller Heinrich Vierrath – 'artist' kort och gott. Mellan 1896 och 1916 bodde Alfred Horst – ett av tivolits trogna original – i Bellmanshuset. Han var före detta lindansare men vid sekelskiftet innehavare av «Horsts Marionett- och Världsteater» på Gröna Lund. Vi finner honom i rotemannens anteckningar under «Johan Alfred Horst Helsberg – artist». Liksom många av sina kollegor var Alfred Horst en universalartist med en i hög grad internationell bakgrund – tysk far, dansk mor, född i Norge och uppväxt i St Petersburg. För tivolit var det

År 1910 skaffade Schultheis «the Brooklyn Cake Walk», en engelsk uppfinning och föregångaren till Lustiga husets 'sjögång'. Två broar gungade fram och tillbaka och samtidigt upp och ned. Namnet kommer från en dans som var populär då uppfinningen lanserades. I bakgrunden ses Mjölnergården.

en gardist eller skomakare i längderna gömmer sig kanhända en atlet eller clown. Jacob Schultheis själv benämns till exempel som snickare.

Fram till 1896 bodde han och familjen i Djurgårdsvarvets gamla chefsbostad, men då apoteket Vasen (nedlagt 1934) förlades dit utställningsåret 1897 tvingades de flytta. Sin nya bostad fann de i Bellmanshuset som efter en brand 1896 stod i behov av reparation. Hit förlades också tivolits kontor. I längderna har rotemannen noga antecknat vilka som hyrde eller tjänstgjorde hos Schultheis. Många är pigor, andra är kontakter från Göteborg eller Tyskland, till exempel den tyske kusken

praktiskt att kunna erbjuda bostäder åt sin personal i Bellmanshuset. Till och med den blivande tivolidirektören Gustaf Nilsson och hans mor Margaretha Nilsson, som tillhörde tivolits fasta personal, bodde i Bellmanshuset.

Far och son

I slutet av 20-talet flyttade en av Gröna Lunds legendariska scenmästare och impressarios, Harald Iversen-Lindsén (1889–1944), in med fru och ett barn i en av lägenheterna. Nu började man på allvar gå in för att presentera stora utländska attraktioner på sina friluftsscener och vem kunde vara mer lämpad för detta än en man som under 20

års tid turnerat i 47 länder. Denne populäre scenpresentatör lär ha börjat sin bana i ett av Gröna Lunds varietétält. Som 'perch-akrobat' turnerade han runt om i världen tillsammans med en kollega under artistnamnet Lindsén Brothers. De blev med tiden enormt framgångsrika och drog in anseende gager. När det blev dags att dra sig tillbaka fick han på Gröna Lund användning för sina goda språkkunskaper.

År 1931 besöktes Bellmanshuset av en fotograf från *Svenska Dagbladet* med anledning av en hyrestvist mellan Gröna Lund och fastighetsägaren Stockholms stad. Vid denna tid bodde sju

hushåll i huset. Hemma hos familjen Iversen-Lindsén är sonen Harald fyra år gammal och sitter på tröskeln till det inre av lägenhetens två rum.

– Jag kommer inte ihåg när bilden togs, säger Harald Iversen junior, som i dag är i sjuttioårsåldern, men jag känner igen det tunga gamla pianot och pappas instrument, en mandolin och en fiol på väggen ovanför. Han var mycket musikintresserad.

Själv fick Harald junior uppleva alla de stora artisterna som under hans uppväxt passerade på Gröna Lund.

– Det var fantastiskt kul och gott om vackra damer.

Trots den enkla standarden trivdes de gott. Inte ens under de kalla vinternerna på 40-talet, då Djurgårdsspårvagnarna frös sönder, har han något minne av att det var dragigt inomhus. Fönstren tätades på gammalt vis med vadd och innanfönster och rummen värmdes med kaminer och kakelugn. Rinnande vatten fanns men varmvattnet fick de värma på spisen.

– Torrdass fanns ute i den låga längan, men på 40-talet fick vi en gemensam vattentoalett på bottenplanet. Denna delades dock med ett varierande antal grannar, de flesta med praktisk koppling till tivoliverksamheten.

Vid 50-talets början lämnade han föräldrahemmet, men uppväxten i Bellmanshuset har satt sina spår. I dag är Harald stolt medlem i Bellmansällskapet Par Bricole. Huset har genom sin historia en speciell atmosfär, hävdar han bestämt. Det så kallade Bellmansrummet på översta våningen, med målningar från mitten av 1700-talet, var i hans barndom alltid stängt och öppnades med en särskild nyckel som pappan disponerade.

– Men att det också fanns så fina målningar under alla tapeter i vårt eget vardagsrum anade man ju inte, säger Harald om de helt nyligen upptäckta vävmålningarna från 1700-talet.

– Tur var väl kanske det, här i rummet lekte man ju ofta och på loftgånggen utanför satt jag och byggde modellflygplan, fortsätter Harald. Under plankorna har även Harald bidragit med ett fynd till eftervärlden.

– En gång lekte jag med ett guldmynt jag fått av mina föräldrar, vips

Harald Iversen sitter på tröskeln i lägenheten hemma i Bellmanshuset då *Svenska Dagbladets* fotograf tittar in 1931.

Harald på samma tröskel vintern 2002.

slank det ur handen och ner mellan springorna i golvet. Där ligger det nog fortfarande.

Sista hyresgästen

År 1999 blev Birger Hall den siste av Gröna Lunds personal att flytta ut ur Bellmanshuset, som varit hans bostad i över 30 år.

– Jag trivdes mycket bra där. Tivolit störde mig inte alls, jag är van vid allt tjo och tjim därifrån. När jag flyttade hit till Hjorthagen kunde jag inte sova på 3–4 månader, det är så tyst här, berättar Birger.

Sedan ett tiotal år är han pensionerad från jobbet som tivolits elansvarige. Han började på Gröna Lund redan på 50-talet och bodde då några år i Mjöl-nargården, den gamla Psilanderhiem-ska malmgårdsbyggnaden. År 1962 flyttade han in i Bellmanshuset. Då bodde det flera bofasta i husets fem lägenheter – mekaniker, elektriker och snickare, personal som ofta hade jour-tjänstgöring och därför viktiga att ha nära till hands. Standarden var fortfarande mycket enkel men genom åter-använt material från tivolit rustade hyresgästerna själva delar av huset med bland annat elvärme och duschrum. De sista åren minskade de åretrunt-boende, då flera av lägenheterna utnyttjades som tillfälliga bostäder under sommaren åt artister och andra sä-songsanställda.

– Till slut var det bara jag och Butzi som sköter berg och dal-banan som bodde året runt. De sista åren bodde jag där helt ensam men det gjorde mig inget trots att det spökar, säger Birger lugnt. Om natten kunde steg höras på väg ned från vinden, kanske från någon tidigare hyresgäst som ännu inte flyttat ut för gott? När nu Bellmanshuset står färdigrenoverat får byggnaden troligen en ny funktion, men Birger tvekar inte trots spökerier och den högljudda grannen Gröna Lund.

– Jag skulle mer än gärna flytta tillbaka till Bellmanshuset om det gick, avslutar han.

Gröna Lunds tivoli har nu funnits på sin ursprungliga plats i nästan 120 år. Mycket har förändrats under denna tid, även för Bellmanshuset. Att hyres-gäster och verksamheter så småningom ersätts av andra är oundvikligt men tivolitiden och dess människor kommer

Bellmansrummet med sina 1700-talmålningar stod tillbommat och användes som förråd under större delen av 1900-talet.

alltid att vara en del i Bellmanshusets historia. På en av lägenhetsdörrarna på mellanvåningen står ännu att läsa «Här bor Jacob Schultheis». ■

*Elisabet Hesseborn;
Bebyggelsehistoriker*

På dörren till den södra lägenheten på mellanvåningen kan man ännu läsa att «Här bor Jacob Schultheis».